

HIPERTEXT: ISTORIA UNUI TERMEN

Irina BREAHNĂ

Universitatea de Stat din Moldova

Evoluția numerică ce a marcat ultimele decenii a impus o terminologie proprie domeniului său de cercetare și acțiune. Termenul *hypertext* constituie una dintre noțiunile fundamentale ale acesteia. Termenul este marcat totuși printr-o dublă origine. Prin urmare, trebuie să distingem două hipertexte sau doar unul? Ne propunem să răspundem la această întrebare urmărind bogata istorie a acestui (acestor) termen(i) în contextul conceptelor fundamentale ale terminologiei. Vom urmări în egală măsură prezența lexicografică a termenului, puterea sa derivativă, precum și semantica modernă.

Cuvinte-cheie: critică literară, *hypertext*, *onomasiologic*, *semasiologic*, *TIC*.

HYPertext: THE HISTORY OF THE TERM

Advances in information technology in the last few decades have come with a terminology specific to their own field of action and research. *Hypertext* is one of these fundamental notions. However, this word has a double origin. Thus, should there be one or two hypertexts? We offer to answer this question through the rich history of this term in the context of the fundamental concepts of terminology. We will equally follow its lexicographic presence, its derivative power and modern semantic.

Keywords: *literary criticism*, *hypertext*, *onomasiology*, *semasiology*, *ICT*.

Evoluția mediului numeric ce a marcat ultimele decenii a impus o terminologie proprie domeniului său de cercetare și acțiune. Termenul *hipertexte* constituie una dintre noțiunile fundamentale ale acesteia.

Totuși, pentru termenul respectiv putem identifica o dublă origine. Prima – prin filiera anglofonă a lucrărilor precursore tehnologiilor informaționale moderne; a doua – prin filiera francofonă stabilită de Gérard Genette, în operele sale de critică literară [4, p.14]. Deși aparținând unor perioade cronologice distincte, unor domenii fără conexiuni evidente, o analiză a semnelor constituive ale acestor două *hipertexte* ne permite să identificăm unele puncte de intersecție. Prin urmare, vom distinge două *hipertexte* sau doar unul?

Ne propunem să studiem această întrebare, retrasând bogata istorie a acestui/acestor termen(i) în contextul conceptelor fundamentale ale terminologiei. Vom urmări de asemenea prezența lexicografică a termenului, puterea sa derivativă, precum și semantica sa modernă.

Dacă până la finele anilor șaptezeci se mai considera că impactul calculatorului și al mediului numeric se va limita la domeniile științifice și tehnice, astăzi constatăm că acest mecanism și tehnologiile care-l însoțesc sunt capabile să revoluționeze însuși modul în care civilizația noastră creează, stochează și transmite informația. În final, această mutație va afecta și cel mai important instrument inventat de om pentru a-și construi cunoștințele și pentru a-și elabora o imagine de sine și o imagine a lumii: textul. Și cum acesta nu există decât în funcție de lectură, transformările suferite de text vor avea repercusiuni și asupra lecturii, în același mod în care acestea din urmă vor antrena nemijlocit apariția unor noi tipuri de textualitate. Navigarea în rețeaua globală reprezintă o experiență diferită de citirea unui ziar sau a unei cărți, iar un hipertext nu se citește la fel ca un roman.

Obiect relativ nou, hipertextul prin natura sa nu există decât grație suportului unei memorii de calculator, iar apariția sa nu putea să o precedă pe cea a informaticii. Conform „Dicționarului de calculatoare și Internet”, hipertextul este „o metodă de realizare a unui text, ideală pentru utilizarea pe calculator, care permite cititorului să parcurgă materialul în maniera aleasă de el. Pentru a realiza un hipertext, mai întâi se „tranșează” informațiile în unități mici, manevrabile, cum ar fi paginile individuale de text. Aceste unități sunt numite *noduri*. Apoi se înglobează în text *hiperlegături* (numite și *ancore*). Când cititorul execută clic pe o hiperlegătură, programul de hipertext afișează un nod diferit. Procesul de navigare printre nodurile legate în acest fel se numește *răsfoire* (browsing). O colecție de hiperlinkuri este numită web. WWW (World Wide Web) este un sistem de hipertext la scară globală” [9].

Prin urmare, în informatică, termenul *hypertext* desemnează un mod de a lega direct între ele blocuri de informații diverse, de ordin textual sau nu. Blocurile respective se pot afla în spațiul aceleiași „pagini” sau într-un fișier distinct. Grație unor procedee de natură vizuală (culori, sublinieri) sau intuitivă (iconițe), utilizatorul unui hipertext poate identifica ce părți ale textului îl pot redirecționa spre informații suplimentare prin intermediul unui simplu clic al mouse-ului. Un cuvânt, o sintagmă, o propoziție, o imagine pot servi drept astfel de legături între blocurile respective [10, p.113].

Totuși, ideea de a organiza informația sau cunoștințele sub o formă hipertextuală a apărut la unii cercetători înainte de a fi reunite condițiile tehnice necesare pentru realizarea ei.

O tradiție deja bine stabilită, în pofida unei istorii scurte a informaticii, îi atribuie lui Vannevar Bush paternitatea conceptului de hipertext. Ideile sale au fost publicate în articolul din 1945, „As we may think” [7, p.61]. Bush a observat că majoritatea sistemelor de indexare și organizare a informațiilor, utilizate de comunitățile științifice, sunt artificiale (ordonate conform principiilor ierarhice în clase, sub-clase, etc.). Or, spiritul uman nu funcționează astfel, ci prin asocieri, creând rețele. Bineînțeles, acest proces reticular nu poate fi replicat. Bush propunea însă un dispozitiv inspirat din procesele articulate de spiritul uman. Utilizatorii acestui nou dispozitiv, numit *Memex*, ar avea opțiunea de a lega documente obținute prin mijloace tradiționale dintr-o enormă bază de date miniaturizată, în funcție de asociații personale, astfel încât la o a doua consultare rețeaua de documente astfel creată ar putea fi accesată direct.

Totuși, termenul *hipertext* nu va apărea decât la 20 de ani după publicarea articolului lui Bush, iar descrierea unui dispozitiv propriu-zis hipertextual lipsește și ea în „As we may think”. Din acest motiv, tot mai mulți cercetători și exegeți contemporani tind să vadă în lucrarea lui Bush mai mult o sursă de inspirație, decât un model programatic.

Invenția termenului survine, după cum s-a menționat, în jurul anului 1965, când Ted Nelson îl utilizează pentru a desemna „o scriere/lectură non-lineară în cadrul unui sistem informatic” [7, p.62]. Vom constata că Nelson vorbește de *scriere* în sensul în care acest termen desemnează atât acțiunea, cât și rezultatul ei. Ted Nelson nu era informatician. Scopul său consta în a se dota cu instrumente care să-i faciliteze munca de autor. Ulterior Nelson va fonda proiectul Xanadu care se prezenta drept o imensă rețea hipertextuală ce oferă acces la un corpus universal, reunind majoritatea lucrărilor publicate în lumea întreagă, unite între ele prin legături asociative și prevăzute pentru a primi adnotații din partea utilizatorilor. Abordarea propusă de Nelson ne permite să constatăm începutul unui proces de apropiere a calculatoarelor de către utilizatori care nu sunt doar oameni de știință în sensul restrâns al cuvântului, și pentru utilizări altele decât calculul.

Este curios faptul că un concept asemănător, al unui repertoriu reunind toate ideile create de omenire ce ar oferi posibilitatea de a le reproduce în combinații diferite, se regăsește și în lucrări din domenii cu preocupări mai puțin științifice, cum ar fi romanul lui Hermann Hesse „Jocul cu mărelele de sticlă”: „Jocul cu mărelele de sticlă este, așadar, un joc care sintetizează toate conținuturile și valorile culturii noastre, se joacă cu ele, cam cum trebuie să se fi jucat cu vopselele de pe paleta sa un pictor din perioadele de înflorire a artelor. Tot ceea ce a produs umanitatea ca știință, gândire înaltă și opere de artă în epocile ei creatoare, tot ceea ce perioadele ulterioare de studiu savant au exprimat în concepte și au transformat în tezaur intelectual, tot acest material uriaș de valori spirituale este adus în joc de jocul cu mărelele de sticlă, așa cum o orgă e făcută să cânte de către organist, iar această orgă este de o perfecțiune aproape de neconceput, clapele și pedalele ei ating întregul cosmos spiritual, registrele ei sunt aproape nenumărate, astfel încât, teoretic, cu acest instrument poate fi reprodus în joc întregul conținut spiritual al lumii” [6].

În ceea ce ține de termenul *hipertext* în domeniul criticii literare, acesta a fost introdus de Gérard Genette, făcând parte din sistemul conceptual elaborat de acesta pentru a reflecta relațiile dintre texte. Noțiunile de *hipertextualitate*, alături de *intertextualitate*, *paratextualitate*, *metatextualitate* și *arhitextualitate* permit identificarea raportului dintre un text A și un text B, raport exprimat de formantul prefix [4]. În sistemul elaborat de Genette, hipertextul reprezintă orice text derivat dintr-un text anterior printr-un anumit model de transformare. Este evident că acest concept nu corespunde obiectului pe care l-a identificat Nelson și cu atât mai puțin obiectului/obiectelor ce sunt desemnate astăzi prin termenul respectiv. Totuși, dacă am recurge la o descompunere în seme, putem constata puncte de intersecție. Considerăm că existența acestor zone de suprapunere se datorează în primul rând sensurilor celor două morfeme: *hyper-* și *text*. Prin alăturarea lor s-a dorit exprimarea unui concept ce implica noțiunea de *text* ce cuprinde, înglobează alte texte, un text total. Această viziune, și ținem să menționăm că termenul *hipertext* a fost creat de Nelson înainte de apariția obiectului propriu-zis, fiind aplicat mai degrabă unei idei, unui deziderat, decât obiectului informatic de astăzi, definit prin caracteristici standardizate, se regăsește în ambii termeni. Totuși, hipertextul informatic și-a concretizat și specializat conceptul. Putem spune că în timp ce termenul *hipertext* în cadrul criticii literare a urmat un fâgaș onomasiologic, în cazul hipertextului evoluția a fost inversă, de la termen spre concept. Din acest motiv, putem constata astăzi o deviere a termenului hipertext în informatică de la acea zonă de suprapunere definită de conceptul de text total.

În ce privește prezența lexicografică a celor doi termeni, trebuie să constatăm ocurențe ale termenului informatic în majoritatea surselor consultate, fapt ce se explică prin pătrunderea tot mai pregnantă a TIC în rândurile ne-specialiștilor, în timp ce terminologia studiilor literare rămâne a fi apanajul unor medii specializate. Astfel, dacă este să considerăm dicționarele explicative generale ca Le Petit Larrousse Illustré (pentru limba franceză) și DEX (pentru limba română) drept indicatori fiabili pentru a estima gradul de integrare a cuvintelor noi în limbă, putem constata fie lipsa termenului în surse relativ recente de limbă română (DEX'09), fie definiții mai degrabă restrictive pentru limba franceză. Astfel, Le Petit Larrousse Illustré din 1994, 1998 și 2011 restrâng hipertextul la domeniul documentar și nu iau în considerare caracterul său specific de document electronic informatizat. În sursa DEX online, transpunerea completă pe Internet a peste 30 de dicționare ale limbii române, cel mai important dintre acestea fiind DEX'98, termenul *hipertext* este citat dintr-o sursă neoficială, și anume: „Dicționarul de calculatoare și Internet”, o sursă lexicografică specializată, prin urmare.

De asemenea, o altă observație ce o putem face pe marginea modului în care hipertextul este definit, inclusiv în sursele specializate, ține de oscilarea între „o metodă”, „tehnică”, „sistem” sau „document”, privilegiind una sau câteva dintre aceste fațete în structura cuaternară a conceptului *hipertext*, ce desemnează mai multe realități: un program de creare și citire a hipertextului, un document codat în hipertext, un mecanism de acces la informație și un model de structurare a acesteia. Succesul termenului *hipertext* în domeniile de specialitate este reflectat și de posibilitățile sale derivate. Astfel, evoluția elementelor grafice și sonore a permis apariția termenului *hipermedia*. În raport cu utilizarea generică a termenului, putem întâlni și desemnări particulare, când se optează pentru termenul *hiperdocument*. De asemenea este de notat că în limba franceză *hypertexte* poate fi atât substantiv, cât și adjectiv, în construcții de tipul „lien hypertexte”. O altă formă derivată este și substantivul *hypertextualitate*, termen ce desemnează calitatea de a avea o structură de hipertext.

În concluzie, ne propunem să răspundem la întrebarea ce a constituit argumentul central al acestei incursiuni terminologice și lexicologice/grafice. În opinia noastră, la etapa actuală există doi termeni *hipertext* distincți, aceștia aflându-se în raport de omonimie. Eventualele puncte de intersecție care pot fi prelevate în cadrul unei analize semantice sunt explicabile, după cum s-a indicat, prin parcursul semasiologic al termenului informatic. Acesta într-o primă etapă a apariției sale, în lipsa obiectului informatic propriu-zis, nu cunoscuse o specializare și o delimitare obiectivă a conceptului său, pentru a fi catalogat în calitate de termen. În această perioadă de pre-termen, hipertextul informatic putea fi pus în relație cu hipertextul din domeniul criticii literare, în sensul în care ambele făceau referință la un raport între un text global și texte derivate din acesta. În contextul curent al evoluției tehnologiilor informaționale, hipertextul informatic nu doar s-a specializat, conturându-și clar obiectul de referință, dar și s-a diversificat intern, rezultând într-o structură cuaternară, după cum s-a menționat mai sus. Prin urmare, putem vorbi despre doi termeni *hipertext* cu domenii de utilizare bine definite și circumscrise de obiectele și practicile asociate acestora.

Bibliografie:

1. AITO, E. IGWE, C. Études onomasiologiques et sémasiologiques des technolèctes et des unités terminologiques complexes. En: *Linguistik online*, 2011, no.46. [Accesat 1.10.2013] Disponibil: http://www.linguistik-online.de/46_11/index.html
2. CABRE, M.T. *Terminology: Theory, methods and applications*. Philadelphia PA: John Benjamins, 1998. 248 p. ISBN 9789027216342
3. COMPIÈGNE, I. *Les mots de la société numérique*. Paris: Belin, 2010. 380 p. ISBN 9782701153674
4. GENETTE, G. *Introduction à l'architexte*. Paris: Seuil, 1979. 89 p. ISBN 9782020053105
5. GENETTE, G. *Palimpsestes. La Littérature au second degré*. Paris: Seuil, 1982. 468 p. ISBN 2020061163
6. HESSE, H. *Jocul cu mărețele de sticlă*. București: Rao, 2013. 624 p. ISBN 9786066094238
7. LEVY, P. L'hypertexte, instrument et métaphore de la communication. En: *Réseaux*, 1991, no.46-47, p. 59-68. ISSN 0751-7971
8. MANOVICH, L. *The language of New Media*. Cambridge: MIT Press, 2001. 354 p. ISBN 9780262632553
9. PFAFFENBERGER, B. WALL, D. *Dicționar de calculatoare & Internet*. București: Teora, 1997, 608 p. ISBN 973-601-668-4
10. VANDENDORPE, C. *Du papyrus à l'hypertexte*. Paris: La Découverte, 1999, 271 p. ISBN 9782707131355
11. ZUFFEREY, S., MOESCHLER, J. *Initiation à l'étude du sens*. Auxerre: Sciences humaines, 2012. 253 p. ISBN 97823610-0329

Prezentat la 31.10.2014